

МОВНА ПОЛІТИКА СРСР ЯК ІНСТРУМЕНТ СПРИЧИНЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАВМИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Старинський М. В., Завальна Ж. В.

*У всіх народів мова – це засіб спілкування, у нас це –
фактор відчуження. Не інтелектуальне надбання
століть, не код порозуміння, не першоелемент
літератури, а з важкої руки Імперії це її досі для
багатьох – це ознака націоналізму, сепаратизму,
причина конфліктів і моральних травм.*

Ліна Костенко

ВСТУП

Існування будь-якого народу пов'язане з безліччю історичних та політичних подій, які впливали на його формування тим чи іншим чином. В одних випадках, ці події призводили до піднесення народів і активізації його представників та формування зовнішніх атрибутів існування, як це було з державою Ізраїль, в інших – до пригнічення народів та їх пригноблення як це було з народами після створення СРСР на його території.

Український народ до проголошення своєї незалежності в 1990 та виникнення суверенної держави Україна пройшов надзвичайно складний шлях. Протягом своєї історії, практично всі сусідні держави, які мали спільні кордони із сучасними українськими землями, в той чи інший період, намагались підкорити її населення, захоплюючи тут чи іншу частину території. Протягом всього свого існування український народ намагався протистояти чужинським впливам та намагались зберегти свою ідентичність. В різні історичні періоди це відбувались з різною інтенсивністю та результатом. Але деякі із них відбилися на подальшому існуванні українського народу надзвичайно важкими наслідками. Одним з таких періодів є існування Української Радянської Соціалістичної Республіки в складі Радянського Союзу, оскільки майже 70 років український народ існував в стані постійного пригноблення.

Політика, що проводилась керівництвом СРСР відносно українського народу з повним правом можна назвати політикою окупанта, що була спрямована не лише на захоплення території, але й на знищення будь яких ідентифікуючих національних ознак (культури, історії,

релігії, мови тощо) захопленого населення. Одним із механізмів, що використовувався радянською владою стало правове регулювання мовної політики, результатом застосування якої стало формування соціокультурної травми українського народу наслідки якої ми продовжуємо відчувати навіть сьогодні. В цьому аспекті, ми ставимо собі за мету окреслити політико-правові умови формування соціокультурної травми українського народу, що здійснювалось в ідеологічному просторі Радянського Союзу за допомогою нормативно-правового регулювання використання української мови на території сучасної України.

Методологія дослідження соціальної травми

Досліджуючи соціокультурну травму українського народу, яка виникла в результаті застосування нормативного закріплення мовної політики на основі ідеології радянського уряду, попередньо вимагає визначитись з рядом методологічних моментів, які є важливими для усвідомлення результатів нашого дослідження. Такими методологічними аспектами є: 1) визначення поняття та окреслення суті соціокультурної травми, як соціального явища; 2) окреслення «тоталітарної мови» як форми об'єктивації мовної ідеології на окупованих територіях; 3) аналіз та синтез партійних документів та нормативних актів як місце зосередження травмованої мови і як інструмент завдання соціокультурної травми.

Сутність соціокультурної травми і суспільство травми в українських реаліях

1) Соціокультурні травми є досить новим напрямком наукових досліджень. Соціокультурна травма була об'єктом дослідження в соціології культури, соціології політики, політології, соціології економічних відносин, соціології права та інших галузях науки починаючи з середини 90-х років минулого століття. Аналіз наукових праць свідчить, що вчені досліджували вплив соціокультурної травми на колективну пам'ять¹, травмуючі фактори в історії етносу², феномен травми в пост-тоталітарних суспільствах у зв'язку з процесами структурної деконверсії³, символічні механізми, що конструюють травму⁴, особливості

---

¹ Neal A. *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century*. Armonk, N.Y. : M.E. Sharpe, 1998. 224 p.

² Caruth C. *Trauma. Explorations in Memory*. Baltimor and London : Johns Hopkins University Press, 1995. 284 p.; Caruth C. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimor: Johns Hopkins University Press. 1996. 167 p.

³ Maruyama M. Post-totalitarian Deconversion Trauma. *Hyman Systems Management*. 1996. № 15. P. 135–137.

⁴ Alexander J.C. *The Meaning of Social Life. A Cultural Sociology*. Oxford: University Press, 2003. 238 p. DOI:10.1093/acprof:oso/9780195160840.001.0001 (Дата відвідування 10 лютого 2022).

формування смислів в результаті колективної травми⁵, взаємозв'язок між травмою, пам'яттю та онтологічною безпекою⁶, процес конструювання ідентичності під впливом травми⁷ та багато інших. Проте цікавість до дослідження проблематики соціокультурних травм пов'язана появою робіт П. Штомпки⁸, який сформував цілісну концепцію соціокультурної травми та її впливу на суспільство, яку ми підтримуємо і беремо за основу для свого дослідження. Однією з останніх робіт, що з'явилась на теренах пострадянського простору, є робота Ж. Т. Тощенко, в якій досліджується соціокультурна травма суспільства, з точки зору, одного із можливих та нормальних напрямків розвитку суспільства в цілому поряд з еволюцією та революцією⁹.

Соціально-політичні катаклізми, що відбулися на початку ХХ століття в ході Першої світової війни, а потім Другої світової війни, соціально-економічні суперечності та несприйняття окремими націями певних стандартів співжиття, постійний ріст соціальних невдоволень практично у всіх куточках земної кулі поставили під сумнів як безперервність позитивних змін в житті людства, так і об'єктивність існуючих теорій його розвитку. При цьому намагання дослідників пояснити виявлені відхилення від сталого розвитку в окремих регіонах призвели до виявлення в їх розвитку певних особливостей та суб'єктивних факторів, оминувши увагою загальнонаціональні тенденції. У цьому зв'язку вчені, які більш глибоко та системно вивчали соціальний розвиток прийшли до висновку про те, що для суспільства є характерним переживати соціокультурні травми, які в подальшому впливають на їх розвиток. Наслідком таких соціокультурних травм є травматичні соціальні зміни і трансформації як самого суспільства, так і його окремих членів. При цьому наслідки, що викликаються

---

⁵ Hirschberger G. Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Front. Psychol.* 2018. Vol. 9. 1441 p. DOI: 10.3389/fpsyg.2018.01441 (Дата відвідування 10 лютого 2022).

⁶ Volkan V. Chosen trauma: unresolved mourning. In *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. New York : Farrar, Straus, & Giroux, 1997. P. 36–49.

⁷ Vignoles, V. L., Regalia, C., Manzi, C., Gollidge, J., and Scabini, E. (2006). Beyond self-esteem: influence of multiple motives on identity construction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(2). P. 308–333. DOI: 10.1037/0022-3514.90.2.308 (Дата відвідування 10 лютого 2022)

⁸ Штомпка П. Социальные изменения как травма. *Социс.* 2001. № 1. С. 6–16; Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе. *Социс.* 2001. № 2. С. 3–12; Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. Москва : Логос. 2005. С. 472–492.

⁹ Тощенко Ж. Т. *Общество травмы: между эволюцией и революцией (опыт теоретического и эмпирического анализа)*. Москва : Издательство «Весь мир», 2020. 352 с.

соціокультурними травмами, в своїй переважній більшості є незворотними.

Про формування «суспільства травми» на території України та наслідки його функціонування ми вже почали розглядати в попередніх своїй публікаціях¹⁰. До зазначеного маємо тільки додати, що функціонування «суспільства травми» призводить до трансформації соціальних зв'язків і зміни відношення членів суспільства до соціальних інститутів. Результатом такого функціонування, в своїй переважній більшості є конвертація ресурсів влади в капітал і капіталу у владу, тобто в «суспільствах травми» політична влада стає джерелом доходів і служить виправданню і прикриттям сумнівних економічних і фінансових акцій¹¹; втрата колишніх орієнтирів при відсутності нових сформованих, наявність подвійних стандартів політичного та соціального існування¹².

В наступні історичні періоди, може відбуватись усвідомлення наявності колективної травми самим народом. Тобто соціокультурна травма стає одним з найбільших об'єднуючих факторів нації. Найбільшому усвідомленню її наявності сприяє факт визнання її нанесення та чітка ідентифікація суб'єкта, діями якого була нанесена травма. Це в свою чергу сприяє виокремленню суб'єкта-жертви (конкретний народ) та суб'єкта-агресора що в подальші історичні періоди стають ворогуючими сторонами. В нашому випадку суб'єктом – жертвою соціокультурної травми став український народ, який усвідомлює завдання такої травми, а відповідно суб'єктом агресором держава СРСР. На сьогоднішній день, завдавач соціокультурної травми існує об'єктивно, але суб'єктивне усвідомлення такої своєї ролі даним

---

¹⁰ Старинський М. В. Соціокультурні перешкоди ефективному впровадженню децентралізації в Україні. *Форум права*. № 2. 2020. URL: http://forumprava.pp.ua/files/131-142-2020-2-FP-Starynskiy_14.pdf. (Дата відвідування 10 лютого 2022); Старинський М. В. Історико-правові передумови для виникнення корупції як наслідку соціокультурної травми на території України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 22–26. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2018/6.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022); Starinskyi M. V., Zavalna Zh. V. Social conscience of the Ukrainian nation: peculiar features of its formation during the establishment of soviet dictatorship and consequences of its modern functioning. In *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union* : Collective monograph. Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. P. 925–953. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-43-3/2.19>

¹¹ Тощенко Ж. Т. Травма как деформация эволюционного и революционного развития общества (опыт социологического теоретизирования). *Социс*. 2017. № 4. С. 21.

¹² Славин Б. Ф. *Идеология возвращения*. Москва : Социально-гуманитарные исследования. 2009. С. 23.

суб'єктом відсутнє. Держава, яка стала юридичною та фактичною спадкоємцею СРСР не бажає визнавати себе агресором, яка би взяла на себе відповідальність за завдану соціокультурну травму перед українським народом як це зробили деякі сучасні європейські держави вибачаючись перед єврейською нацією.

Глибина та сутність соціокультурної травми прямо впливає на розвиток та існування травмованого народу. Разом з цим варто звернути увагу на те, що розуміння сутності соціокультурної травми є досить складним завданням, оскільки її формування та існування прямо пов'язане з «сірою зоною Прімо Леві»¹³ – туманною областю, в якій різниця між жертвами та злочинцями не завжди чітко окреслена, а жертви можуть вести себе як злочинці і навпаки – злочинці як жертви. Мало того, проводячи агресію на сході України та захоплення АР Крим подається даним суб'єктом як визвольна війна «російськомовних українців».

Зазначене є викладом основних напрямків наукових досліджень соціокультурних травм та їх впливу на існуючі суспільства. На цій основі прослідкуємо формування соціокультурної травми на території України та її вплив на правову політичну, соціальну активність сучасного українського суспільства. При цьому, перед тим, як безпосередньо звернутись до дослідження виникнення і функціонування «суспільства травми» звернемо увагу на один головний момент, який є важливими для розуміння нашого підходу. Під українським суспільством ми розуміємо сукупність всіх приватних, громадянських, державних інституцій, що формувались на території сучасної держави Україна, і які є носіями всіх соціокультурних, політичних та правових надбань, що формувались в ньому протягом останнього століття в системі подвійних ідеологічних стандартів СРСР.

Також при аналізі історичних подій ми будемо виходити з того, що основні політичні події, які відбувались в державах, в які входила територія України також мали вплив на народ українського суспільства, зокрема як на сучасного носія соціокультурної травми.

Мова як засіб травмування

2) Другим методологічним аспектом в дослідженні формуванні соціокультурної травми та її наслідків для української нації є з'ясування сутності та використання «тоталітарної мови»¹⁴ в правовому регулюванні відносин в ідеологічному суспільстві СРСР. Історичний та філософський аспект дослідження цього феномену тісно пов'язаний з лінгвістичним питанням.

---

¹³ Levi P. *Survival in Auschwitz*. New York, NY : The Orion Press, 1959. P. 124.

¹⁴ Масенко Л. *Мова радянського тоталітаризму*. Київ : КЛІО, 2017. С. 12.

Мова і суспільство мають тісний зв'язок. Мова як соціальне явище всутує особливості суспільної свідомості, культури, ціннісних орієнтирів певного суспільства. Мова – це посередник між об'єктивною дійсністю і суб'єктивним сприйняттям її людиною; ставлення людини до світу цілком зумовлене мовою¹⁵. Водночас, мова є й «найнебезпечнішим благом», «небезпекою з небезпек», оскільки лише мова може вибудовувати «простір, у якому під загрозою є все буття, простір, у якому можна заблукати <...> вона створює можливість втрати буття...»¹⁶. Таким чином, мова крім комунікативної і пізнавальної функцій, також виконує сугестивну функцію. Тобто мова також є потужним інструментом впливу на свідомість людини, її ціннісні орієнтири, а також знаряддям конструювання соціальної реальності.

Як свідчить історія, прикладом використання мови як засобу впливу для побудови соціальної реальності є особлива знакова система, що виникла в тоталітарних державах ХХ століття. Вона постала одночасно з політичним режимом і швидко перетворилась на основне знаряддя трансформації свідомості населення. Від початку, в літературі вона дістала загальну назву «новояз», що використав у своєму творі відомий письменник Джордж Орвелл «1984». Автор схарактеризував цей феномен на основі вивчення мови всеохоплюючої державної пропаганди у двох тоталітарних державах – гітлерівській Німеччині та сталінському СРСР.

В науковій літературі, що присвячена дослідженню використання мови термін «новояз» має досить тривале використання, що дає можливість говорити про його термінологізацію. Разом з цим, паралельно функціонують і інші назви: «мова тоталітарного суспільства», «мова тоталітаризму», «тоталітарна мова», «мова тоталітарної партії», «советський язык», «мова Совдепії»¹⁷. Характерними особливостями тоталітарної мови є її одноманітність, уніфікованість і стереотипність. Ці особливості забезпечувались використанням матриці, основою якої були партійні тексти промов керівників держави, що рясніли штампами і ідеологемами, на основі яких формувалась фіктивна картина світу. При цьому в «новоязі» завжди домінує дихотомічний поділ світу, оцінка явища над його значенням та захарашення квазіуточнюючих

---

¹⁵ Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. / Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / пер. Г. В. Рамишвили. Москва : Прогресс, 1984. С. 37.

¹⁶ Гайдеггер М. *Гельдерлін і сутність поезії* / Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. С. 198.

¹⁷ Масенко Л. *Мова радянського тоталітаризму*. Київ : КЛЮ, 2017. С. 11.

ознак явища¹⁸. Ми використаємо наведені ознаки змін української мови в ході аналізу нормативних актів та партійних документів.

Нормативне закріплення інструменту травмування

3) Щодо третього методологічного прийому в нашому дослідженні, необхідно зазначити, що ми здійснили аналіз актів регулювання як місце зосередження травмованої мови та як інструмент завдання травми. Для аналізу були використані найяскравіші нормативні акти із різних галузей та різних рівнів. Така вибірковість обумовлена тим, що нашим завданням є не дослідження всієї системи законодавства УРСР в певній галузі, а ілюстрація процесу реалізації травмуючої політики радянського уряду та демонстрація загальної тенденції використання правових інструментів при цьому.

В аналіз також були включені деякі партійні документи та керівні вказівки партійних лідерів. Такий крок ми пояснюємо тим, що партійні документи РКП(б) та КПРС в УРСР слугували як основа для прийняття всіх інших нормативних актів, поширювались на всю територію підконтрольній радянській владі, були обов'язковими для виконання, мали юридичні наслідки і тому виходячи із сукупності названих ознак підтримуємо позицію вчених¹⁹, що дані документи є якщо не повноцінним джерелом права, то є джерелом регулювання суспільних відносин.

Партійні документи та нормативні акти обирались для аналізу виходячи із того чи торкались вони регулювання питань української мови, національності, освіти, науки, культури. Так само, аналізувались нормативні акти, які регулювали встановлення правового режиму існування російської мови на території теперішньої України. При цьому, ми здійснювали порівняльний аналіз встановлення нормативних заборон, позитивних зобов'язувань та обмежень щодо російської та української мови.

Відповідно до викладених вище теоритичних та методологічних основ спробуємо охарактеризувати роль «мови тоталітаризму» у завданні соціокультурних травм та її впливу на сучасне українське суспільство. В рамках нашої розвідки, відслідковуючи історичний розвиток політичних подій на території нинішньої України, в першому розділі основної частини нашої статті проаналізуємо нормативні акти та партійні документи, які ілюструють як мова стала ідеологічним

---

¹⁸ Масенко Л. *Мова радянського тоталітаризму*. Київ : КЛЮ, 2017. С. 19–42.

¹⁹ Алексеев С. С. Советское право как средство осуществления политики КПСС. *Правоведение*. 1977. № 5. С. 15–23; Корельский В. М. Об особенностях и значении норм, содержащихся в совместных постановлениях ЦК КПСС и Совета министров СССР. *Правоведение*. 1965. № 2. С. 23–28.

інструментом в руках радянської влади. Другий розділ присвячений результатам аналізу партійних документів та нормативних актів, в якому відображено процес формування мовної політики радянського уряду та завдання соціокультурної травми в зв'язку із утисками застосування української мови в українському суспільстві.

1. Ідеологія – інструмент зламу мови і права

Жовтнева революція 1917 року почалась з збройного державного перевороту. З юридичної точки зору дана подія оцінюється як один із найтяжчих злочинів у всіх державах незалежно від форми правління і політичного режиму. В основу своїх дій заколотниками, як творцями «нового порядку», було поставлено завдання знищення існуючого на території державного ладу, витравлення з свідомості населення істинного сенсу таких вічних соціальних категорій як мораль, добро, зло, право, порядок і влади в них суто ідеологічний класовий характер. У цьому зв'язку яскравим підтвердженням зазначеного є настанови ідеолога революції В. І. Леніна, який в своїх роботах зазначав: «...для нас моральність підпорядкована інтересам класової боротьби пролетаріату...», «...в основі комуністичної моральності лежить боротьба за укріплення комунізму...»²⁰.

Наслідком такого підходу до існуючого права і правопорядку стала втрата революційним правом його ціннісного морального характеру. Право стало інструментом класової боротьби. Творці нового порядку розірвали багатовікову традицію, відповідно до якої правова система встановлювала соціальні, моральні та етичні обмеження незалежно від того чи були вони уявними чи реальними. Приймавши за основу такий підхід до права більшовики поставили право на службу політичній владі. У цьому зв'язку варто погодитись з думкою, висловленою Ю. Хаскі, який зазначав, що формула «революційна доцільність прирівнюється до революційної законності» була виразником того, що більшовицька влада визнавала і продукувала тільки те право, норми і принципи якого служили інтересам революції²¹.

Враховуючи зазначене, можна погодитись з думкою про те, що перші три післяреволюційні роки були періодом нічим не обмеженої державної сваволі, періодом розквіту «червоного терору» і

---

²⁰ Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва : Издательство политической литературы, 1974. Т. 41. С. 301, 131.

²¹ Хаски Ю. Российская адвокатура и советское государство. Происхождение и развитие советской адвокатуры 1917–1939 гг. Москва : Ин-т государства и права РАН, 1993. С. 32.

«узаконеного» державного нігілізму²². Саме в цей період, в соціумі, почав панувати терор. У цьому зв'язку варто нагадати слова народного комісара юстиції СНК РСФСР І. З. Штейнберга, який характеризує це явище зазначає: «...якщо терору немає зараз, то завжди є можливість його повторення, є душевна звичність до нього тих хто тероризує і тих яких тероризують...»²³. Особливістю радянського тоталітарного режиму було те, що страх і терор застосовувався не тільки як інструмент залякування та знищення дійсних та уявних ворогів, а й як щоденно використовуваний інструмент управління масами. З цією метою постійно культивувалась і відтворювалась атмосфера громадянської війни, яка за оцінкою В. І. Леніна, була однією з форм диктатури пролетаріату²⁴.

На цьому тлі більшовицька держава активно почала використовувати мову як засіб управління населенням. Як зазначають дослідники, більшовики застосовували в політичному ідеологічному процесі побудови влади три основні способи використання мови: а) створення відношення до людей як до неживих об'єктів, б) використання переформатування сенсу слів та використання евфемізмів, в) надзвичайна ідеологізація²⁵.

Названі способи були основними в юридичній техніці при розробці як індивідуальних та нормативних актів, так і партійних документів, які вважались ідеологічною підставою для введення законодавчих та підзаконних актів. Аналіз тогочасних нормативних актів та партійних документів дає можливість проілюструвати дану тенденцію в юридичних термінах. Для встановлення та підтримання у виконавців правильності своїх дій та вказівок партії, для того щоб відрізати будь-які людські емоції до класових ворогів, людей та їх групи в нормативних та партійних документах називались: «куркульсько-капіталістичний елемент»²⁶ (Postanova TsVK і RNK SRSR 1932: 64); «антирадянські елементи», «маси», «міжнародні буржуазні

---

²² Ромашов Р. А., Пеньковський Е. В. Філософія права и преступлення. Санкт-Петербург : Алетея, 2016. С. 84.

²³ Штейнберг И. З. Нравственный лик революции (1919–1921). Берлин, 1923. С. 24.

²⁴ Рогозин Э. Л. Ленинская мифология государства. Москва : Юристъ, 1996. С. 239.

²⁵ Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ : КЛІО, 2017. С. 113.

²⁶ Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р. / *Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941)* / за ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.

елементи»²⁷; «чужерідний елемент», «кар'єристський елемент» (Rezolyutsiya Vos'mogo s'yezda RKP (b))²⁸; «кулацький і напівкулацький слой», «міщанські та напівміщанські елементи»²⁹.

В нормативних актах, а також в офіційній документації відслідковується приховування злочинних дій та намірів шляхом застосування жаргону та евфемізмів. Переформатування сенсу слів, що означали смерть, застосування смертного покарання, розстрілу замінено на різного роду мовні евфемізми, в яких перевертається сутність самої дії. Зокрема, процес звільнення із лав РКП (б) в партійних документах називався «чистка», «відсів»³⁰. Участь в терористичних та інших заходах на користь більшовицької партії та революції мала назву «діло» (*Виділено – В. Леніним*)³¹. Розстріл в Кримінальному кодексі РСФСР 1922 року був замінений таким евфемізмом як «інші міри соціального захисту», «вища міра покарання». В Постанові політбюро ЦК ВКП(б)У від 10 березня 1933 року – «вищою мірою соціального захисту»³²; Наказ НКВС СРСР № 00515 від 1939 р. «10 років виправно-трудових таборів без права переписки й передач»³³.

Надзвичайна ідеологізація та політичний вплив проявляється у новій юридичній лексиці, яка встановлювала в нових нормативних актах ознаки ворога та ознаки розмежування між «своїм» та «чужим».

---

²⁷ Постановление Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета «О введении в действие Уголовного кодекса РСФСР. 1922 года». URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/UK_RSFSR_1922_goda.pdf

²⁸ Резолюция Восьмого съезда РКП (б) «О политической пропаганде и культурно-просветительной работе в деревне» от 18–23 марта 1919. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1917–1922*. Т. 2. Москва : Издательство политической литературы, 1983. С. 111–114. URL: <http://elibr.shpl.ru/tu/nodes/8624-t-2-1917-1922-1983#mode/inspect/page/611/zoom/4>

²⁹ Письмо ЦК РКП (б) всем партийным организациям «О проведении чистки партии» от 27 июля 1921 г. / *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1917–1922*. Москва : Издательство политической литературы, 1983. Т. 2. С. 439. URL: <http://elibr.shpl.ru/tu/nodes/8624-t-2-1917-1922-1983>

³⁰ Ibid.

³¹ Письмо ЦК РКП (б) всем партийным организациям «О проведении чистки партии» от 27 июля 1921 г. / *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1917–1922*. Москва : Издательство политической литературы, 1983. Т. 2. С. 441. URL: <http://elibr.shpl.ru/tu/nodes/8624-t-2-1917-1922-1983>

³² *ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи* / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. Київ : Абрис, 1997. С. 296.

³³ *Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов* / под общ. ред. А. Н. Яковлева. Москва : Политиздат, 1991. С. 243.

Прикладом можуть бути лексеми, що застосовувались на рівні Ронституції СРСР та УРСР та кримінальних кодексів різних років як то: «диктатура працюючих і експлуатуємих мас пролетаріату», «гнобителі й експлуататори капіталісти», «червоноармійські депутати УСРР»³⁴; «контрреволюційні злочини», «контрреволюційна пропаганда» «антирадянська агітація», «контрреволюційна діяльність», «релігійні забобони», «ворог трудящих»³⁵; видворення за межі СРСР на певний строк; видворення за межі УРСР, антирадянські виступи³⁶.

В більш пізніх документах, закріплюються більш радикальні та ще більш негативні за емоційною шкалою назви «ворог народу», «ворожий соціальний клас», «куркульські, кримінальні й інші антирадянські елементи»³⁷; «члени право-троцькістських шпигунсько-диверсійних організацій», «правотроцькістські шпигуни», «зрадник батьківщини», «дружина зрадника батьківщини» «член сім'ї зрадника батьківщини» «інші антирадянські елементи»³⁸.

Такі способи викривлення мови відслідковуються в історичній ретроспективі партійних документів та нормативних актів починаючи із 20 років із встановлення та укріплення більшовицької влади і аж до початку 60-років – відлиги. Звертає увагу на себе той факт, що в нормативних актах початку 1960 –х років, офіційне видання яких здійснювалось вже російською мовою, лексика та евфемізми змінюються із радикально революційних та воєнізованих на більш сталі, мирні. Але така заміна не є пом'якшенням для існування та

---

³⁴ Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки від 10 березня 1919 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text> (Дата відвідування 10 лютого 2022 року)

³⁵ Кримінальний кодекс УСРР, 1927 р. Київ : Держполітвидав, 1950. URL: <https://toloka.to/download.php?id=54866&t=42099>

³⁶ Постанова ЦК КП(б)У «Про заходи проти куркульства» від 23 січня 1930 р. та Постанова ВКП (б) «Про заходи в справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації» від 30 січня 1930 р./ Васильєв В., Лінн В. *Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.)*. Вінниця : Логос, 1997. С. 437.

³⁷ Спеціальне розпорядження НКЮ «Про соціальнокласовий підхід при винесенні вироків керуючись постановою від 7 серпня 1932 р.» від 14 вересня 1932 р. *Борьба с преступностью в Украинской ССР : сб. док. : в 2 т. / авт. очерка и сост. проф. П. П. Михайленко*. Київ : КВШ МООН УССР, 1967. Т. 2: 1926–1967 гг. 1967. С. 341.

³⁸ Наказ НКВС СРСР № 00447 «Про операцію 144 по репресії колишніх куркулів, злочинців та ін. антирадянських елементів», спрямований на виконання постанови Політбюро ЦК ВКП(б) «Про антирадянські елементи» від 2 липня 1937 р.» від 30 липня 1937. / Білокін С. І. *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.) : джерелознавче дослідження*. Київ : НАН України, 1999. С. 167.

застосування української мови та зростання національної культури і її носіїв.

В даний період травма поглиблюється за рахунок роздвоєності смислових контекстів слів, що використовуються в нормативних актах. На законодавчому рівні починають застосовуватися лексеми, із позитивним юридичним значенням, які вказують на об'єднання осіб в єдиний радянський народ на кшталт: «соціалістична держава», «держава трудящих», «загальносоюзні закони», «соціалістичний правопорядок», «радянська армія», «колективи трудящих»³⁹. І навпаки, особи, які транслиують національні чи мовні відмінності, сприймалися тоталітарною державою як неприпустимі і оцінювались в лексемах із негативним юридичним значенням: «національні забобони»⁴⁰; «диверсія», «ворожа діяльність», «приватнопідприємницька діяльність», «національна ворожнеча», «расова ворожнеча»⁴¹.

Наведені евфемізми та лексеми зберігались в нормативних актах аж до набуття Україною незалежності, а точніше до першої хвилі (1990–1993 рр.) внесення змін в законодавчі акти УРСР та створення законодавчих актів нової незалежної України.

2. Утиски української мови: нормативно регулятивний аспект

Найбільшого впливу від політизованості та ідеологізації зазнала професійна юридична мова. Здійснюючи заміну слів та словосполучень ідеологемами, більшовики та радянська влада виконувала два завдання: по-перше здійснювалось перекодування мовного дискурсу в соціумі а, по-друге, встановлювались нові межі поведінки, необхідні для нової влади. Виконуючи ці завдання, радянська влада на міжнародний загал транслиувала позитивні декларації щодо рівності та поваги до прав різних національностей в СРСР. В середині країни, м'яке загравання із націоналістично налаштованими представниками республік змінювалось жорсткими політичними репресіями, аж до фізичного знищення і лідерів, і пересічних громадян-носіїв української мови та культури.

Декларування рівності української мови прослідковується в нормативних актах всього періоду існування радянської влади, починаючи із моменту прийняття акту про створення СРСР і аж до набуття Україною

---

³⁹ Гражданский кодекс Украинской Социалистической Советской Республики (УССР) от 16 декабря 1922 года. URL: https://jurist-online.org/publ/kodeksy_ukrainy_kodeksi_ukrajini/grazhdanskij_kodeks_ussr_1922_goda_civilnij_kodeks_usrr_1922_roku/3-1-0-152 (Дата відвідування 10 лютого 2022)

⁴⁰ Кримінальний кодекс УСРР, 1927 р.: за станом на 1949 р. Київ : Держполітвидав, 1950. URL: <https://toloka.to/download.php?id=54866&t=42099>

⁴¹ Уголовный кодекс Украинской ССР от 28 декабря 1960 года. Киев : Гос. Издат. Полит. Литер УССР, 1961. С. 11, 67, 75.

незалежності. В більшовицьких партійних актах відкидається навіть закид на культурну автономію, а «національна культура» сприймається як буржуазна, роз'єднуюча, така що «...протирічить інтернаціональній культурі всесвітнього пролетаріату...»⁴². Трохи згодом, ставиться завдання формування довіри до російського пролетаріату інакших (ніж російська) націй через декларування національного рівноправ'я⁴³.

Партійні рішення щодо побудови національної політики знаходять своє закріплення в нормативних актах молоді більшовицької держави. Політичні завдання та ідеологія закріплювались на законодавчому рівні у таких словосполученнях: звільнення від імперського гніту, визнання рівних прав за працюючими, незалежно від їх раси і національності, недопущення пригнічення національних меншостей або обмеження їх рівноправності⁴⁴. Так, в Декреті ВУЦВК про застосування в усіх установах української мови нарівні з великоруською декларувалась рівність української мови із великоруською мовою. Також наголошувалось про неприпустимість надання переваги великоруській мові⁴⁵. Більш того, на рівні конституції була зафіксована можливість вільного прийняття рішень, аж до виходу із СРСР, національна свобода та рівність⁴⁶.

В подальшому, уряд УРСР прийняв цілий ряд нормативних актів направлених на розвиток української мови, культури, освіти, які ознаменували період названий істориками українізацією. Зокрема, цими нормативними актами встановлювались: «...обов'язкове вивчення української мови в усіх учбово-виховних закладах з українською

---

⁴² Резолюция съезда «О национальном вопросе». Седьмая (апрельская) Всероссийская конференция РСДРП (б) 24–29 апреля (7–12 мая) 1917 г. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986)*. Т. 1. 1898–1917. Москва : Политиздат, 1983. С. 503. URL: http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/sb_kpss-v-rezolutsiyah-1-6.pdf

⁴³ Резолюция съезда «О национальном вопросе». XII съезд РКП (б) 17–25 апреля 1923 г. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986)*. Т. 3. 1922–1925. Москва : Политиздат, 1983. С. 79–87. URL: http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/sb_kpss-v-rezolutsiyah-1-6.pdf

⁴⁴ Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки від 10 березня 1919 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text> (Дата відвідування 10 лютого 2022 року)

⁴⁵ Декрет ВУЦВК про застосування в усіх установах української мови нарівні з великоруською 21 лютого 1920 р. // Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України. Сп. 413 (1). Арк. 129.

⁴⁶ Основной Закон (Конституция) Союза Советских Социалистических Республик. II съезд Советов СССР 31 января 1924 года. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1924.htm> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

мовою викладання...» (Postanova Tymchasovoho Robitnycho-Selyans'koho Uryadu Ukrayiny 1919:260); «...обов'язок Державному видавництву подбати про видання, за погодженням з Наркомосом, достатньої кількості підручників українською мовою, так само, як і художньої літератури і всіх інших видань»; «...обов'язок усім радянським установам подбати про залучення співробітників, які знають українську мову і можуть нею задовольняти запити населення» (Postanova VUTsVK (U) 1920:5); «...обов'язок виконкомам мати в кожному губерньському місті не менше однієї української газети»⁴⁷.

Положення «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури» зобов'язувало застосовувати українську мову в усіх радянських закладах, в тому числі використовувати її для видання законів, урядових та урядничих постанов, офіційного діловодства, на публічних знаках, на гербах, штампах, гербових печатках, в зносинах між державними органами та іншими організаціями та в інших випадках⁴⁸. На сам кінець, передбачалось остаточне переведення викладання у вищих шкільних закладах на українську мову та введення української мовив навчальні програми як обов'язкової дисципліни.

М'які ідеологічні впливи показали свою неефективність та небезпечність для радянської влади (українізація почала дуже швидко розгортатись не тільки на території УРСР, але й на території інших республік СРСР). І вони рішуче були доповнені жорсткими не тільки ідеологічними, але політичними, управлінськими заходами. На початку 30-х років, відбувається згортання українізації. Радянський уряд під приводом Сталіна вдається до фізичного знищення носіїв української мови, застосовуючи політичні репресії за національною ознакою.

Характерним було те, що заходи геноциду та мовоциду, як правило, здійснювались на основі підзаконних актів чи партійних документів. Постановою СНК СРСР і ЦК ВКП (б) 7 серпня 1935 року «Про видання і продаж підручників для початкової, неповної середньої та середньої

---

⁴⁷ Постанова Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України «Про обов'язкове студювання в школах місцевої мови, а також історії та географії України» від 9 березня 1919 року. Збірка узаконень УСРР 1919 р., № 23, арт. 260; Постанова ВУЦВК'У «Про вживання по всіх установах української мови нарівні з великоруською» від 21 лютого 1920 р. Збірка узаконень УСРР 1920 р., № 1, арт. 5; Постанова РНК УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховавчих та культурно-освітніх установ» від 27 липня 1923 р. Збірка узаконень УСРР 1923 р., № 29 арт. 15.

⁴⁸ Положення РНК УСРР «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури». Збірник узаконень УРСР 1927 р., № 1, арт. 34.

школи» було відмічено як недолік недостатність підручників на російській мові та виданих неросійською мовою. Навіть за кількісними показниками можна говорити про привілейованість російської мови. На 52 млн. екземплярів підручників російською мовою, було заплановано тільки 8,6 млн. примірників українською мовою, що призначались для шкільної освіти УРСР⁴⁹. Хоча в нормативних актах заборона на вивчення української мови не була встановлена, таку відсутність радянська влада компенсувала тим, що можливість вступу у вищі навчальні заклади на території СРСР пов'язувалась тільки із успішною здачею обов'язкового екзамену із російської мови не залежно від профілю навчання⁵⁰.

На законодавчому ж рівні, Радянський Союз вибудовував образ найдемократичнішої, найосвітченої держави в світі. В Конституції УРСР 1937 року декларувалась рівноправність громадян УРСР незалежно від їх національності, заборонялось пряме чи безпосереднє обмеження прав чи навпаки, їх обмеження залежно від національної приналежності, а також проголошувалось право навчання у школах рідною мовою⁵¹.

Хоча останнє формулювання щодо «рідної мови» має доволі глибокий латентний зміст. Найперше питання яке виникає: «Яку мову вважати рідною?» З юридичної точки зору на території українських земель рідною мала б бути українська, оскільки дане положення сформульоване і введене в Основному законі УРСР. Але фактично, з огляду на те, що до кінця 30-х років Донбас і більша частина південних областей була заселена переселенцями із інших частин Радянського Союзу носіями російської мови, відповідь приходить сама собою. Реалізація конституційних положень на сході України у вигляді

---

⁴⁹ Постановление СНК СРСР і ЦК ВКП (б) «Об издательстве и продаже учебников для начальной, неполной средней, средней школы» от 7 августа 1935 года / *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК*. Т. 6. Москва : Изд-во полит. лит., 1984. С. 254. URL: http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/sb_kpss-v-rezolutsiyah-1-6.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022).

⁵⁰ Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) О работе высших учебных заведений и о руководстве высшей школой 23 июня 1936 года. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК*. Т. 6. Москва : Изд-во полит. лит., 1984. С. 351. URL: http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/sb_kpss-v-rezolutsiyah-1-6.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022).

⁵¹ Конституція (Основний закон) Української радянської соціалістичної республіки від 30 січня 1937 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

русифікації почала давати свої плоди вже на початку 40-х років ХХ століття⁵².

В період Другої світової війни мовне питання відійшло на другий план, оскільки на першому плані стояла необхідність у посиленні ідейно-патріотичного виховання населення та протистоянням німецькому фашизму. В середині літа 1942 року вся територія України була окупована німецькими військами, які ставили за мету використання освіти як інструменту встановлення «нового порядку» на захоплених територіях. Мовне питання поглиналось освітньою політикою німецької влади, що базувалась на расистському характері та ідеологічній спрямованості. Результатом встановлення нового порядку стало знищення 5 тисяч бібліотек з 19 млн. книжок. В даний період про вживання та вивчення української мови не йдеться. Так само, про регулювання вживання української мови не йшлося і в повоєнний час. Більша частина нормативних актів повоєнного періоду ставить питання про підняття рівня патріотичного виховання, висвітлення героїзм вождів, які «привели радянський народ до перемоги»⁵³.

Із відновленням економіки та мирного життя в країні знову постає питання мови. Прихований механізм русифікації у сфері освіти містило в собі розпорядження № 3947-р Ради міністрів СРСР від 9 березня 1955 року, яке передбачало звільнення учнів початкових, семирічних і середніх шкіл союзних республік від обов'язкового вивчення мови корінної національності союзної республіки, якщо ця мова не була рідною і навчання у школі здійснювалося не на мові цієї республіки⁵⁴. Такий стан справ тривав до кінця 50-х років. 24 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР», яким започаткувалася новий етап м'яких ідеолого-правових заходів придушення української мови. Названим нормативним актом українська мова та література були введені у список необов'язкових предметів, а в російських школах скорочено кількість годин на

---

⁵² Ярмоленко М. Мовна політика в УРСР у 40–80-х роках ХХ століття. *Наукові записки ІПіЕНД. ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 3 (65). С. 365–367. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/yarmolenko_movna.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022)

⁵³ Мічуда В. В. Радянська система освіти в повоєнний період (1945–1950). *Молодий вчений*. № 12.1 (40), грудень, 2016 р. С. 268. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12.1/62.pdf> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

⁵⁴ Бажан О. Мовний процес в українській рср в умовах початкового періоду десталінізації (1953–1955 рр.). С. 95–103. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/78249/06-Bazhan.pdf?sequence=1> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

вивчення даних предметів. При чому, такі дії прикривались бажанням батьків і дітей⁵⁵.

Практика встановлення привілейованого правового режиму для російської мови посилюється на початку 60-х років. Причому, ця привілейованість встановлюється шляхом «розмивання» смислів, нав'язуванням братерської єдності всіх народів Радянського Союзу, їх дружби з трудящими соціалістичних країн. При цьому, акцент робився на тому, що російська мова є мовою між національного спілкування, стає рідною для різних національностей, а національні ознаки є неістотними, оскільки всі народи СРСР прагнуть патріотизму, дружби, солідарності.

Особливістю також є те, що такі привілеї встановлюються нормативними актами підзаконного рівня, частіше – спільними документами (вказівками) центрального комітету комуністичної партії уряду УРСР⁵⁶. Так, згідно Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 9 травня 1963 року радянським урядом була визнана, необхідність розвитку вищої та середньої спеціальної освіти в напрямку формування «...високої комуністичної свідомості...», розвитку «...почуття радянського патріотизму», виховання «...готовності до захисту соціалістичної Батьківщини» та «духу солідарності з усіма народами...»⁵⁷.

На виконання партійних документів, Радою міністрів СРСР надається доручення Міністерству освіти УРСР, Міністерству культури УРСР, організувати видання шкільної серії вибраних творів класичних і кращих творів *радянських та зарубіжних письменників*⁵⁸. Продовжуючи наступ на українську мову, вже через місяць радянський уряд приймає наступну постанову, в якій вказується на необхідність: «виховувати школярів на революційних і трудових традиціях

---

⁵⁵ Парахіна М. Особливості русифікації в Українській РСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х років (До історії мовної проблеми). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 132–133.

⁵⁶ Шевченко С. М. Розвиток шкіл з російською мовою навчання у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (50–60-ті роки ХХ ст.). 2014. С. 233–242. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84274631.pdf> (Дата відвідування 10 лютого 2022).

⁵⁷ Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мерах по дальнейшему развитию высшего и среднего специального образования, совершенствованию подготовки и использования специалистов» 1963 г. В Коммунистической партии Советского Союза в постановлениях решения съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 6 (1961–1965). Москва : Политиздат, 1983. С. 348–349.

⁵⁸ Постановление ЦК КПСС и СМ СССР Постановление ЦК КПСС и СМ СССР «О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы» № 874 от 10 ноября 1966 года. URL: <http://base.garant.ru/1566260/> (Дата звернення 12 лютого 2022).

радянського народу; розкривати значення *братерської єдності всіх народів Радянського Союзу...*»; виховувати учнів у душі *солідарності з усіма народами...*»⁵⁹. Коментуючи наведені положення необхідно відмітити перенесення акцентів в юридичній техніці формування нормативних актів даного періоду із націоналістичної площини (заборона української мови, встановлення преференцій вивчення російської мови) на ідеологічно-патріотичний (виховання радянської людини, здатної до дружби братерства та солідарності з усіма народами світу). Таким чином, відбувалось ослаблення, вичищення від націоналістичних (національних) ознак ідентифікуючих українських характеристик і формування викривленого радянського світогляду.

Початок 70-х років ознаменувався відкритою політичною боротьбою проти носіїв української мови. Так, центральне партійне керівництво приймає Постанову ЦК КПРС 1971 року «Про політичну боротьбу серед населення Львівської області», яка встановлює порядок проведення каральних заходів щодо науково-педагогічної та творчої інтелігенції, яка чинила спротив русифікації⁶⁰. Доповідаючи на з'їзді ЦК КПРС 1972 року про ідеологічну ситуацію в УРСР Перший секретар ЦК КПРС В. Щербицький вказував, що російська мова «...стала другою рідною мовою в УРСР і є загальним засобом забезпечення взаємного спілкування всіх народів СРСР»⁶¹. На підкріплення політичного курсу взятого в напрямку русифікації тодішній уряд УРСР в 1974 році приймає Закон УРСР «Про народну освіту», в якому незмінно декларувалась «...свобода вибору мови навчання: навчання рідною мовою або мовою іншого народу СРСР»⁶². Завданнями даного закону було забезпечення подальшого зростання культури нової формації «радянського народу», формування комуністичного світогляду формування у молодого покоління

---

⁵⁹ Постанова ЦК КП України і Ради Міністерства Української РСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР» № 900 від 8 грудня 1966 р. *Офіційний сайт Верховної ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-66-%D0%BF#Text> (Дата відвідування 10 лютого 2022).

⁶⁰ Реєстр розсекречених архівних фондів України: міжархів. довідник. Т. 3. *Розсекречені архіви фонди ЦДАВО України, ЦДНТА України, Держархіву в АПК, держархівів областей України, міст Києва і Севастополя (2004–2010 рр.)*. Упоряд. С. Зворський; Редкол. О. Гінзбург (гол.) та ін. Київ: Укрдержархів; Укр. наук.-досл. ін-т архів. справи та документознавства, 2013. 706 с.

⁶¹ Щербицький В. *Воспитывать сознательных активных строителей коммунизма*. Москва: Политиздат, 1974. 83 с.

⁶² Закон УРСР «Про народну освіту» від 1 жовтня 1974 року: Постанова Верховної Ради УРСР від 28 червня № 2779-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T742778.html

марксистсько-ленінського світогляду, соціалістичного інтернаціоналізму та радянського патріотизму.

В Конституцію 1978 року традиційно переходить декларативна норма «...Українська РСР зберігає за собою право вільного виходу з СРСР», а також положення про захист їх національної ідентичності: «Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян за расовими і національними ознаками, так само як і всяка проповідь расової або національної винятковості, ворожнечі або зневаги – караються за законом»⁶³. Водночас, на заявленому демократичному фоні приймається підзаконний акт, який не просто перекреслює всі національні та мовні права, але слугує інструментом поглиблення соціокультурної травми. Уряд УРСР виконує пряме розпорядження всесоюзного уряду про скорочення українськомовних шкіл приймаючи підзаконні нормативні акти, в яких здійснюється розробка конкретних заходів направлених на викреслення української мови із культурного, наукового, освітнянського середовища⁶⁴. Зокрема, Міністерству освіти УРСР, Держплану УРСР, Виконкомам обласних (Київської і Севастопольської міських) Радам депутатів трудящих, центральний уряд СРСР надає перелік конкретних методичних, навчальних, організаційних, наукових заходів щодо підняття якості вивчення російської мови в школах. Серед таких заходів передбачалося: збільшення в школах кількості учителів російської мови та літератури; пільги для абітурієнтів педагогічних ВНЗ, які обрали спеціальність російська філологія; створення окремих кафедр; відкриття наукових відділів та аспірантури; збільшення обсягів фінансування на облаштування в школах кабінетів російської мови та літератури, в тому числі на забезпечення встановлення лінгафонних систем; збільшення методичного забезпечення та розширення обсягів підвищення кваліфікації для вчителів російської мови та літератури тощо⁶⁵.

Реформування освіти оголошене у 80-х роках значно не вплинуло на використання української мови. Аж до набуття Україною незалежності

---

⁶³ Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>

⁶⁴ Постанова Ради міністрів УРСР «Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР» № 518 від 2 листопада 1978 р. *Офіційний сайт Верховної ради України* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-78-%D0%BF#Text> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

⁶⁵ Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР : Постанова Ради міністрів УРСР від 2 листопада 1978 р. № 518. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-78-%D0%BF#Text> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

спостерігалось збільшення годин на обов'язкове вивчення російської мови із 6-ти річного віку⁶⁶. Результатом русифікації, наприкінці 80-х в містах південної України (Миколаїв, Донецьк, Луганськ, Сімферополь) не залишилось жодної української школи, в інших – спостерігалось різке скорочення⁶⁷.

Демократизація суспільства, що відбувалась в останні роки існування СРСР, винесла на порядок денний обговорення болісних проблем, серед яких найактуальнішими, виявилися мовні проблеми пов'язані з деформацією в мовно-культурному розвитку союзних республік. Відкрите обговорення в ЗМІ та на партійних з'їздах національних мовно-культурних питань, яскраво показало смислову і змістовну порожнечу пропагованих десятиліттями тез про рівність мов усіх народів СРСР та повноцінний розвиток націй під «крилом комуністичної партії СРСР». Але наслідки семидесятилітнього впливу радянської пропаганди втіленої в заідеологізоване законодавство покладене на травмовану свідомість української нації впливає на соціальне та політичне життя українського суспільства і досьогодні.

Залежно від політичних та соціальних обставин радянська влада застосовувала м'які та жорсткі ідеологічні впливи. В першому випадку йдеться про введення радянською владою в нормативні акти декларативних норм, зміст яких говорив про демократичні засади здійснення влади, рівність між націями, народами, мовами, неприпустимість порушення прав різних національностей, тощо. Жорсткі ідеологічні впливи забезпечувались введенням норм, які дозволи чи прямо передбачали силових заходів.

В результаті аналізу партійних та нормативних актів СРСР та УРСР було виявлено послідовний процес у формуванні соціокультурної травми українському народу, що складається з двох стадій. Перша стадія – створення ідеологізованої мови – тоталітарної мови, яка стає інструментом впровадження ідей тоталітарної влади. Друга стадія – використання травмованої ідеологізованої мови в нормативних актах, які в свою чергу стають інструментом впливу в соціумі.

Аналіз нормативних актів показав, що при встановленні правового регулюванні використання російської та української мов, прямих нормативних заборон використання української мови не зафіксовано,

---

⁶⁶ Постанова Центрального Комітету Компартії України і Ради Міністрів Української РСР «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» № 287 від 10 липня 1984 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP840281.html (Дата відвідування 10 лютого 2022)

⁶⁷ Крип'якевич І., Дольницький М. *Історія України*. Львів : Меморіал, 1991. 352 с.

хоча радянською владою широко застосовується диспозитивний метод правового регулювання щодо її вивчення та використання. В той же час, зафіксовано наявність імперативних норм, в яких встановлювався привілейований правовий режим для розвитку, застосування, вивчення російської мови.

На рівні законодавчих норм встановлюються загальні норми, що декларували рівний розвиток і захист української мови та культури на рівні із російською мовою та культурою. На рівні підзаконних актів, відслідковується послідовна і така, що посилюється тенденція до пригнічення національної культури, зокрема української мови. В підзаконних актах УРСР встановлювались правові та організаційні методи обмеження застосування мови та розвитку національної культури, починаючи із встановлення привілейоване правового режиму для розвитку та підтримки російської мови в культурі, освіті, науці, і аж до фізичного знищення носіїв української мови та культури.

Такий розрив між деклараціями та фактичним виконанням мовної політики призводить до травмування свідомості українського народу. Саме таким чином формувалась «радянська людина» основною, об'єднуючою та визначальною ознакою якої стала російська мова. Як результат, з одного боку встановлювалась декларативна рівність всіх народів в рамках Радянського Союзу, а з іншого боку розвивався культ російської мови як основи «об'єднання народів», забезпечення їх «рівності в сім'ї СРСР». Це призвело до того, що на території України періоду існування СРСР з'явився дивний, і в той же час надзвичайно небезпечний покруч «російськомовний українець», який став головною причиною сучасної політичної, економічної та правової розрізненості українського народу і, як результат, нестабільності незалежної України.

ВИСНОВКИ

На сьогодні Україна, що проіснувала вже майже 30 років як незалежна держава, намагається будувати державність на демократичних засадах. Український народ має глибоко вкорінену соціокультурну травму, що стало одним із факторів нинішнього розколу в суспільстві на ґрунті мовного питання. Мовний розкол України – це не тільки опозиція двох мов, але це також протистояння ідентичностей і цивілізаційних орієнтирів населення. Асимільовані і денационалізовані середовища великих міст південно-східних і частково центральних областей нашої держави стали не тільки блокатором процесу формування солідарності української нації, а й основною причиною зовнішньої агресії. Саме під приводом захисту «російськомовних українців» Російська Федерація, яка проголосила себе

правонаступницею СРСР окупувала територію Криму та частину Донецької і Луганської областей.

Все це вимагає від держави Україна впровадження виваженої та дієвої державницької мовної політики, основою якої мають стати впровадження дієвих правових механізмів процеси дерусифікації з паралельним вжиттям заходів щодо впровадження в реальне життя суспільства статусу української мови як державної, а також забезпечення її розвитку в майбутньому.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто процес формування соціокультурної травми на території сучасної України під впливом мовної політики СРСР.

Авторами проаналізовано нормативно-правові джерела на предмет виявлення тенденцій в правовому регулюванні мовної політики СРСР і її ролі в завданні соціокультурної травми українському народу. Було проаналізовано комплекс нормативних джерел СРСР та УРСР законодавчого та підзаконного рівня. Аналізу також піддавались рішення та резолюції з'їздів та конференцій більшовицької (комуністичної) партії, оскільки партійні документи були основою всіх нормативних актів, в тому числі і в питаннях розробки мовної політики.

В процесі дослідження доводиться, що завданню соціокультурної травми українському народу сприяв розрив між фактичним та заявленим відношенням радянської влади до української мови та її носіїв. Причому такі подвійні стандарти фіксуються на різних рівнях нормативних актів. На законодавчому рівні декларується рівність української мови та культури із російською; на підзаконному рівні – встановлюються пріоритетні економічні, соціальні, правові режими функціонування, вивчення та розвитку російської мови. Показано дві стадії формування соціокультурної травми за допомогою мови: перша формування «тоталітарної мови» під впливом ідеології; другий – використання травмованої мови в нормативних актах для виховання нової нації «советського народу».

Проведене дослідження дає можливість стверджувати, що в результаті мовної політики СРСР сучасне українське суспільство отримало соціокультурну травму, яка проявляється у вигляді існування в українському суспільстві «російськомовних українців». Останнє стає підставою для агресії сусідніх держав під приводом захисту їх «мовних прав».

Література

1. Caruth C. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 1996. 167 p.

2. Neal A. *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1998. 224 p.
3. Caruth C. *Trauma. Explorations in Memory*. Baltimor and London : Johns Hopkins University Press, 1995. 284 p.
4. Maruvama M. Post-totalitarian Deconversion Trauma. *Hyman Systems Management*. 1996. № 15. P. 135–137.
5. Alexander J.C. *The Meaning of Social Life. A Cultural Sociology*. Oxford: University Press, 2003. 238 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195160840.001.0001 (Дата відвідування 10 лютого 2022)
6. Hirschberger G. Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Front. Psychol.* 2018. Vol. 9. 1441 p. Doi: 10.3389/fpsyg.2018.01441 (Дата відвідування 10 лютого 2022)
7. Volkan V. Chosen trauma: unresolved mourning. In *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. New York : Farrar, Straus, & Giroux, 1997. 564 p.
8. Vignoles, V. L., Regalia, C., Manzi, C., Gollidge, J., and Scabini, E. (2006). Beyond self-esteem: influence of multiple motives on identity construction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90 (2). P. 308–333. doi: 10.1037/0022-3514.90.2.308 (Дата відвідування 10 лютого 2022)
9. Штомпка П. Социальные изменения как травма. *Социс*. 2001. № 1. С. 6–16.
10. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе. *Социс*. 2001. № 2. С. 3–12.
11. Штомпка П. *Социология. Анализ современного общества*. Москва : Логос. 2005. 664 с.
12. Тощенко Ж. Т. *Общество травмы: между эволюцией и революцией (опыт теоретического и эмпирического анализа)*. Москва : Весь мир, 2020. 352 с.
13. Старинський М. В. Соціокультурні перешкоди ефективному впровадженню децентралізації в Україні. *Форум права*. № 2. 2020. URL: http://forumprava.pp.ua/files/131-142-2020-2-FP-Starynskyi_14.pdf. (Дата відвідування 10 лютого 2022)
14. Старинський М. В. Історико-правові передумови для виникнення корупції як наслідку соціокультурної травми на території України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 22–26. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2018/6.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022)
15. Starinskyi M. V., Zavalna Zh. V. Social conscience of the Ukrainian nation: peculiar features of its formation during the establishment of soviet dictatorship and consequences of its modern functioning. In *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph*. Riga : Izdevniecība “Baltija

Publishing”, 2020. P. 925–953. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-43-3/2.19> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

16. Тощенко Ж. Т. Травма как деформация эволюционного и революционного развития общества (опыт социологического теоретизирования). *Социс*. 2017. № 4. С. 20–29.

17. Славин Б. Ф. *Идеология возвращения*. Москва : Социально-гуманитарные исследования. 2009. 234 с.

18. Levi P. *Survival in Auschwitz*. New York, NY: The Orion Press, 1959. 212 p.

19. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. / Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / пер. Г. В. Рамишвили. Москва : Прогресс, 1984. 289 с.

20. Гайдеггер М. *Гельдерлін і сутність поезії* / Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. 633 с.

21. Масенко Л. *Мова радянського тоталітаризму*. Київ : КЛЮ, 2017. 240 с.

22. Алексеев С. С. Советское право как средство осуществления политики КПСС. *Правоведение*. 1977. № 5. С. 15–23.

23. Корельский В. М. Об особенностях и значении норм, содержащихся в совместных постановлениях ЦК КПСС и Совета министров СССР. *Правоведение*. 1965. № 2. С. 23–28.

24. Ленин В. И. *Полное собрание сочинений*. Москва : Издательство политической литературы, 1974. Т. 41. 412 с.

25. Хаски Ю. *Российская адвокатура и советское государство. Происхождение и развитие советской адвокатуры 1917–1939 р.р.* Москва : Ин-т государства и права РАН, 1993. 183 с.

26. Ромашов Р. А., Пеньковский Е. В. *Философия права и преступления*. Санкт-Петербург: Алетея, 2016. 344 с.

27. Штейнберг И. З. *Нравственный лик революции (1919–1921)*. Берлин, 1923. 313 с.

28. Рогозин Э. Л. *Ленинская мифология государства*. Москва : Юристь, 1996. 320 с.

29. Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р./ *Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941)* / за ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.

30. Постановление Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета «О введении в действие Уголовного кодекса РСФСР.

1922 года». URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/UK_RSFSR_1922_goda.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022)

31. Резолюция Восьмого съезда РКП (б) «О политической пропаганде и культурно-просветительной работе в деревне» от 18–23 марта 1919 / *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1917–1922*. Т. 2. Москва : Издательство политической литературы, 1983. 606 с. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/8624-t-2-1917-1922-1983#mode/inspect/page/611/zoom/4> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

32. Письмо ЦК РКП (б) всем партийным организациям «О проведении чистки партии» от 27 июля 1921 г./ *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1917–1922*. Москва : Издательство политической литературы, 1983. Т. 2. 606 с. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/8624-t-2-1917-1922-1983> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

33. *ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи* / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. Київ : Абрис, 1997. 608 с.

34. *Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов* / под общ. ред. А. Н. Яковлева. Москва : Политиздат, 1991. 461 с.

35. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки від 10 березня 1919 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n001316-19#Text> (Дата відвідування 10 лютого 2022 року)

36. Кримінальний кодекс УСРР, 1927 р. Київ : Держполітвидав, 1950. URL: <https://toloka.to/download.php?id=54866&t=42099>

37. Постанова ЦК КП(б)У «Про заходи проти куркульства» від 23 січня 1930 р. та Постанова ВКП (б) «Про заходи в справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації» від 30 січня 1930 р. / Васильєв В., Лінн В. *Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.)*. Вінниця : Логос, 1997. 536 с.

38. Спеціальне розпорядження НКЮ «Про соціальнокласовий підхід при винесенні вироків керуючись постановою від 7 серпня 1932 р.» від 14 вересня 1932 р. *Борьба с преступностью в Украинской ССР: сб. док. : в 2 т.* / Авт. очерка и сост. проф. П. П. Михайленко. Київ : КВШ МООН УССР, 1967. Т. 2: 1926–1967 гг. 1967. 952 с.

39. Наказ НКВС СРСР № 00447 «Про операцію 144 по репресії колишніх куркулів, злочинців та ін. антирадянських елементів», спрямований на виконання постанови Політбюро ЦК ВКП(б) «Про антирадянські елементи» від 2 липня 1937 р.» від 30 липня 1937. / Білокінь С. І. *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): джерелознавче дослідження*. Київ : НАН України, 1999. 448 с.

40. Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>

41. Гражданский кодекс Украинской Социалистической Советской Республики (УССР) от 16 декабря 1922 года. URL: https://yurist-online.org/publ/kodeksy_ukrainy_kodeksi_ukrajini/grazhdanskij_kodeks_us_sr_1922_goda_civilnij_kodeks_usrr_1922_roku/3-1-0-152 (Дата відвідування 10 лютого 2022)

42. Кримінальний кодекс УСРР, 1927 р. станом на 1949 р. Київ : Держполітвидав, 1950. URL: <https://toloka.to/download.php?id=54866&t=42099> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

43. Уголовный кодекс Р. С. Ф. С. Р. от 1 июня 1922 года. Собрание узаконенений № 15. 153 с. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/UK_RSFSR_1922_goda.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022)

44. Уголовный кодекс Украинской ССР от 28 декабря 1960 года. Киев : Государственное издательство политической литературы УССР, 1961. 133 с.

45. Резолюция съезда «О национальном вопросе». Седьмая (апрельская) Всероссийская конференция РСДРП (б) 24–29 апреля (7–12 мая) 1917 г. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). Т. 1. 1898–1917*. Москва : Политиздат, 1983. 638 с. URL: http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/sb_kpss-v-rezolutsiyah-1-6.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022)

46. Резолюция съезда «О национальном вопросе». XII съезд РКП (б) 17–25 апреля 1923 г. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). Т. 3. 1922–1925*. Москва : Политиздат, 1983. 489 с. URL: http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/sb_kpss-v-rezolutsiyah-1-6.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022)

47. Декрет ВУЦВК про застосування в усіх установах української мови нарівні з великоруською 21 лютого 1920 р. Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Сп. 413 (1). Арк. 129.

48. Основной Закон (Конституция) Союза Советских Социалистических Республик. II съезд Советов СССР 31 января 1924 года. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1924.htm> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

49. Постановва Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України “Про обов’язкове студіювання в школах місцевої мови, а також історії та географії України” від 9 березня 1919 року. Збірка узаконень УСРР 1919 р., № 23, арт. 260.

50. Постановва ВУЦВК’У “Про вживання по всіх установах української мови нарівні з великоруською» від 21 лютого 1920 р. Збірка узаконень УСРР 1920 р., № 1, арт. 5.

51. Постанова РНК УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховавчих та культурно-освітніх установ» від 27 липня 1923 р. Збірка узаконень УСРР 1923 р., № 29 арт. 15.

52. Положення РНК УСРР «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури». Збірник узаконень УРСР 1927 р., № 1, арт. 34.

53. Постановление СНК СРСР і ЦК ВКП (б) «Об издательстве и продаже учебников для начальной, неполной средней, средней школы» от 7 августа 1935 года / *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК*. Т. 6. Москва : Изд-во полит. ит., 1984. С. 254. URL: http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/sb_kpss-v-rezolutsiyah-1-6.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022)

54. Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) «О работе высших учебных заведений и о руководстве высшей школой» 23 июня 1936 года. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 6. Москва : Изд-во полит. лит., 1984. С. 351. URL: http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/sb_kpss-v-rezolutsiyah-1-6.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022)

55. Конституція (Основний закон) Української радянської соціалістичної республіки від 30 січня 1937 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (Дата відвідування 10 ютого 2022)

56. Ярмоленко М. Мовна політика в УРСР у 40–80-х роках ХХ століття. *Наукові записки ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 3 (65). С. 365–367. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/yarmolenko_movna.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022)

57. Мічуда В. В. Радянська система освіти в повоенний період (1945–1950). *Молодий вчений*. № 12.1 (40), грудень, 2016 р. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12.1/62.pdf> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

58. Бажан О. Мовний процес в українській рср в умовах початкового періоду десталінізації (1953–1955 рр.). С. 95–103. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/78249/06-Vazhan.pdf?sequence=1> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

59. Парахіна М. Особливості русифікації в Українській РСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х років (До історії мовної проблеми). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 128–146.

60. Шевченко С. М. Розвиток шкіл з російською мовою навчання у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (50–60-ті роки ХХ ст.). 2014. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84274631.pdf> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

61. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мерах по дальнейшему развитию высшего и среднего специального образования, совершенствованию подготовки и использования специалистов» 1963 г. / *Коммунистической партии Советского Союза в постановлениях решения съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 6 (1961–1965)*. Москва : Политиздат, 1984. С. 348–349. URL: http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/sb_kpss-v-rezolutsiyah-1-6.pdf (Дата відвідування 10 лютого 2022)

62. Постановление ЦК КПСС и СМ СССР Постановление ЦК КПСС и СМ СССР «О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы» № 874 от 10 ноября 1966 года. URL: <http://base.garant.ru/1566260/> (Дата звернення 12 лютого 2022)

63. Постанова ЦК КП України і Ради Міністерства Української РСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР» № 900 від 8 грудня 1966 р. *Офіційний сайт Верховної ради України* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-66-%D0%BF#Text> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

64. Реєстр розсекречених архівних фондів України : міжархів. довідник. Т. 3. *Розсекречені архівні фонди ЦДАВО України, ЦДНТА України, Держархіву в АРК, держархівів областей України, міст Києва і Севастополя (2004–2010 рр.)* / ред. Гаранін І. ; упоряд. С. Зворський; Редкол. О. Гінзбург (гол.) та ін. Київ : Укрдержархів; Укр. наук.-досл. ін-т архів. справи та документознавства, 2013. 706 с.

65. Щербицкий В. *Воспитывать сознательных активных строителей коммунизма*. Москва : Политиздат, 1974. 83 с.

66. Закон УРСР «Про народну освіту» від 1 жовтня 1974 року. Постанова Верховної Ради УРСР від 28 червня № 2779- VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T742778.html (Дата відвідування 10 лютого 2022)

67. Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року. URL: URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

68. Постанова Ради міністрів УРСР «Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР» № 518 від 2 листопада 1978 р. *Офіційний сайт Верховної ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-78-%D0%BF#Text> (Дата відвідування 10 лютого 2022)

69. Постанова Центрального Комітету Компартії України і Ради Міністрів Української РСР «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» № 287 від 10 липня 1984 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP840281.html (Дата відвідування 10 лютого 2022)

70. Крипякевич І., Дольницький М. *Історія України*. Львів : Меморіал, 1991. 352 с.

Information about the authors:

Starynskyi Mykola Volodymyrovych,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Administrative,

Economic Law and Financial and Economic Security

Sumy State University

2, Rymskogo-Khorsakova str., Sumy, 40000, Ukraine

Zavalna Zhanna Viktorivna,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Civil Law

V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine